

ÉLT-E EGYÁLTALÁN NAGY KÁROLY?

KARL F. MORRISON

Heribert Illig:

Kitalált középkor

A történelem legnagyobb időhamisítása

Allprint Kiadó, Budapest, 2002.

559 old., 3450 Ft

Bár valószínűleg sok történész vágyakozik titokban arra, hogy megdöntse a régi tanításokat, mégis csupán kevesek állítják, hogy ezt valóban meg is tették. Az utóbbi években, elsősorban Németországban, éppen egy ilyen állítás váltott ki komoly és indulatos vitát. Tudományos társaságok, szakfolyóiratok és a művelt érdeklődőket célzó médiumok egyaránt foglalkoztak Heribert Illig állításával,¹ melyek szerint Nagy Károly sohasem élt, és az európai történelemnek az a háromszáz éve, amelyet Karoling-korszakként ismerünk, teljes egészében koholmány. Az alábbi munka az Illig-ügy értékelésére vállalkozik, amely – bár releváns volna a posztmodern filozófiai viták szempontjából – gyakorlatilag észrevétlen maradt Észak-Amerikában. Abban is bízom továbbá, hogy sikerül megmutatnom, miért érdemel ez az eset alapos vizsgálatot.

Tudjuk, hogy Nagy Károly történeti, irodalmi és mitikus személyiség egyaránt. Mint minden igazság, két érőtérben létezik: a tudat és az elfogadás terében. Ahhoz ugyanis, hogy valamit igaznak tartsunk, egyrészt tudnunk kell róla, másrészt pedig el kell fogadnunk – talán még szeretnünk is – valóságosként. Bizonyosnak kell lennünk abban, hogy amit tudunk, annak több valósága van, mint az álmainkat benépesítő mesebeli tündérek. A kérdésnek, hogy „Élt-e egyáltalán Nagy Károly?”, semmi köze sincs azokhoz az új ruhákhoz, amelyeket az utókor szab a császárnak. Bárki teszi is fel ezt a kérdést, nincs kétsége a válasz felől, ahogyan erre a nyomatékosító határozószó, az „egyáltalán” is figyelmeztet. A kérdés magában hordozza a választ: azt ugyanis, hogy Nagy Károly legalább annyira fikció, mint az új ruhái, vagy mint egy mesebeli fantom. Illig meg van győződve arról, hogy Nagy Károlyt kitalálták, és hogy szintén koholmány a teljes, 614 szeptemberétől 911 augusztusáig tartó, háromszáz éves időszak (33–34. old.).

Ez az egész korszak, érvel Illig, és minden forrás, amelyről azt gondoljuk, hogy e kor valós bizonyítékaként maradt ránk, egyetlen hatalmas hamisítás eredménye. Mindezt „kitalált középkornak”, „a tör-

ténelem legnagyobb időhamisításának” nevezi, a maga téziséét pedig „forradalmian újnak” és „megdöbbentőnek” (25. és 35. old.).

Na és aztán? Kétségtelen, hogy ez a téma nem számíthat a szélesebb nyilvánosság érdeklődésére, nem vált ki tömegdemonstrációkat, és mártírok sem fogják az életüket áldozni az igazságáért. A legtöbb ember számára a Nap továbbra is ugyanúgy kel fel és nyugszik Nagy Károssal, mint nélküle. Még az sem biztos, hogy a tanárok megváltoztatnák előadásuk anyagát.

Bár lehet, hogy a történelmi Jézus kutatása vagy a történeti Dávid király létét illető szkepszis megengette némelyek hitét, és hatással volt a teológia alapjaira, a *consensus fidelium* (a hívek általános meggyőződése) változatlanul érvényes, mintha a kritikai történetírás napja még fel sem virradt volna. S bár a klasszika-filológusok szenvedélyesen belevetették magukat a történeti Homérosz kutatásába, mindenki más, azaz az olvasók jelentős része nem látta okát, hogy ettől zavartassa magát. Mi tesz egy életet jelentőssé? Ki változtatná meg életmódját, vagy ki érezné, hogy egy világ omlott össze benne, ha kiderülne, hogy Nagy Károly és kora sosem létezett? Kinek a számára változna meg az élet értelme, ha kiemelnénk a világból a Nagy Károly nevű mesefigurát, vagy ha a történelem háromszáz évvel hosszabb, esetleg rövidebb lenne?

Illig az ellen a tisztelet ellen küzd, amely Nagy Károlyt mint Európa egyesítőjét övezi. Iktassuk ki Nagy Károlyt mint történelmi ideált, írja, minden embertelen tömeggyilkosságával, pusztításával, erőszakos deportálásával, és Európa megalálja az útját, hogy egyesüljön a maga sokféleségében. Ahogy mondani szokták, Nagy Károly robbanással fenyegető feszültséget hagyott maga után Európa egysége és a nemzetek különállása között. Európa egységének Nagy Károly gyászos módszereivel történő megteremtésére a

1 ■ Heribert Illig: *Hat Karl der Grosse je gelebt? Bauten, Funde und Schriften im Widerstreit*. Mantis Verlag, Gräfelfing, 1994. Tanulmányomnak egy korábbi változatát felolvastam a Középkortudományok 37. Nemzetközi Kongresszusán 2002-ben (37th International Congress on Medieval Studies, Western Michigan University). Itt mondok köszönetet Thomas F. X. Noble és Nancy Van Deusen professzornak bátorító támogatásukért.

2 ■ Marc Bloch: A történelem védelmében. In: M. Bloch: *A történelem mestersége. Történelemelméleti írások*. Osiris, Bp., 1996. 7. old.

3 ■ Louis Halphen: *Charlemagne et l'empire carolingien*. A. Michel, Paris, 1947.

XX. század közepén tettek utoljára kísérletet, és e kísérlet megbukott. Most, megszabadulva Károly nyomasztó örökségétől, írja Illig, végre megtalálhatjuk az egyesítés azon eszközeit, amelyek összeegyeztethetők az emberi szellemmel (263. old.). Illig tudatában van Nagy Károly létének, de elfogadni már csak mint illúziót, nem mint valóságos létezőt hajlandó.

A XX. század első felében voltak, akik a történelemből – és kimondottan az Illig megkérdőjelezte korszakból – merítettek lelkiert. Elsőnek Henri Pirenne jut eszünkbe, aki belgiumi otthonából deportált hadifogolyként egy kis türingiai faluba kerülve (Creuzburg, 1917–1918), harmincegy hónapos házi őrizetben, intellektuális magányban írta meg *Európa gazdaságtörténete* című művét, miközben semmiféle könyvtár vagy levéltár nem állt a rendelkezésére. Nehéz eldönteni, ez volt-e a nemesebb teljesítmény, vagy Pirenne másik, elmondhatatlan testi és lelki fájdalmak közepette írott, s végül halála miatt befejezetlen könyve, a *Mohamed és Nagy Károly* (1935).

Bár elsősorban a Capeting-történelem szakértőjeként tartjuk számon, Marc Bloch, Pirenne tanítványa és barátja fiatalkori tanulmányai alapján legalábbis Karoling-szimpatizánsnak számít. E téren folytatott kutatásairól számot ad kis könyvében, amelynek *A történelem védelmében* címet adta. Között, hogy Bloch már 1941 májusa előtt elkezdte írni ezt az esszét. Bujkálásai során időtöltésképp folytatta az írást, amíg a francia ellenállás tagjaként közvetlen tapasztalatot nem szerzett a gerillaharcról. Írás közben egyetlen vágya – mint írja – „némi kis lelki béke” megteremtése volt.² Amint az olvasó joggal várhatja a kéziratok szakértőjétől, Bloch a hamisítás témájáról is kiváló eszmefuttatásokat illesztett e könyvébe, melyet szemlátomást először 1942-ben kényszerült félbehagyni, hogy aztán a munka végképp befejezetlenül maradjon, amikor a megszálló német hadsereg 1944. június 16-án kivégezte a szerzőt.

Hogyan is feledkezhetnénk meg Louis Halphenről, aki könyvtáraktól távol, nélkülözések

közepette, lényegében emlékezetből írta újra a *Nagy Károly és a Karoling Birodalom* című könyvét, mint-hogy munkájának korábbi vázlatai megsemmisültek a háború zúrzavarában?³

Voltak olyan, köztük a Rajnán túlról származó kutatók, akik a második világháború alatt vagy után kivándoroltak az Egyesült Állomokba, s akiknek a Karoling-művészet, -irodalom és -történelem többit jelentett pusztán lelki erőforrásnál. A szerencsésebbeknek ez a téma volt az a

mag, amely köré új személyes és tudományos kapcsolataikat felépítették, és amelyre új életüket alapozták. Közülük nem egynek magam is sokat köszönhetek, például Helene Wieruszowskinak, aki európai menekülései során kétszer is elveszítette könyvtárát – előbb Németországban, majd Spanyolországban –, valamint Liutpold Wallachnak, aki velem, zöldfülű egyetemi hallgatóval beszélgetve többször is megszakította eszmefuttatásait Alcuinusról, hogy felidézze azt az időt, amikor kényszermunkát végzett Dachauban. Volt valami a személyiségében, ami Alcuinusnak köszönhetette, hogy túlélte Dachaut. Ki tudja, talán valamiféle rosszul értelmezett hűség hajtotta Wallachot, hogy vadul és akár saját érdekeivel szemben is azt képviselje, hogy Alcuinus volt a *Libri Carolini* szerzője.

Hanyagság volna, ha nem említeném meg Alan Cabaniss nevét, a University of Mississippi tanárát, aki engem a Karoling-történelem titkaiba bevezetett, és aki megismertett Reimsi Hincmarral, azzal a nagy egyházi személyiséggel, akiben *virtu e terribilita* szervesen ötvöződött. A rendelkezésére álló könyvtárnak szűkössége párját ritkította, lényegében csak Migne latin *Patrologiáját* használhatta. Mint az egyetlen egyetlen középkorász, egyedül dolgozott. Mégis, a szűkös könyvtári lehetőségeket kölcsönzéssel és esetenként utazással pótolva, méltó szellemi táplálékra lelt a Karoling-történelem és -liturgia tanulmányozásában.

Az utóbbi időkben számos mai kutató is részese volt a Karoling-kutatások során felgyülemlett kincsek

körül aranyláznak. Ők azonban maguk is elmondhatják a történetüket. Az én mondandóhoz most eleendő Pirenne-re, Blochra, Halphenre és a Rajnán túlról kivándoroltakra hivatkozni. Először is azt állítom, hogy Illig kártékony Nagy Károly démona nem azonos azoknak a kutatóknak a Nagy Károlyával, akik ismerik a töredékeket, melyekből a történelemnek nevezett kirakós játék rekonstruálható. A második állításom pedig az, hogy voltak és vannak olya-

Minthogy a kora X. századot megelőző időből való, Illig „kitalált időszakának” határain belülre esik, és így fondorlatos módon egy hamisítvány hamisítványa.

A *brand eins* folyóirat egyik 1999-es számában megjelent interjúban a tudósítás szerint Illig a történelmet „külső projekciónak”, „a jelen árnyékának” nevezte, ahogyan fontos példaképe, Egon Friedell fogalmazott. „A történelem – folytatta a tudósítás szerint Illig – az, amit akarunk.”⁶ Illig elképzelései az

Különös könyv jelent meg, már a cím és az előszó nagy horderejű tudományos szenzációt ígér. Amikor azonban az olvasó keresgélni kezd, hogy kinek is köszönheti ennek a felkavaró élményt ígérő könyvnek a magyar változatát, nem találja a fordító nevét. Utána pedig kiderül, hogy a fordítás valójában két német nyelvű könyvből készült. A kettő közötti határ a fejezetcímekből valószínűsíthető ugyan, kifejezett utalást azonban sehol sem találunk arra, hol végződik az egyik fordítása, és hol kezdődik a másiké, vagy netán van-e valamilyen szerkezeti keveredés a két forrásanyag között.

A recenzens nem történész, de e tudomány lelkes műkedvelőjének tekintí magát. A szenzációként tálalt

A SÖTÉT KÖZÉPKOR ÉS A SÖTÉTSÉG

könyv elolvasása után nem érzi úgy, hogy bármit is szembeszegezhetne a szerző megdöbbentő téziseivel. E tézis szerint az európai, sőt részben a világtörténelemből mintegy 300 évet utólagosan toldottak be az úgynevezett „sötét középkor” időszakában, tehát a VII. és a X. század között. (Bár hadd osszam meg az Olvasóval saját metaforámat a tézistről: attól, hogy egy pince sötét, és éppen nincs

a kezünkben megfelelő lámpás, még nem állíthatjuk, hogy a pincében nincs semmi – azt pedig végképp nem, hogy a pince nem is létezik.) Erre a szerző igen bő érvanyagot sorakoztat fel az építészettől a művészettörténeten át az etimológiáig és a csillagászatig, természetesen gazdag történelmi anyag mellett.

A tézis hihetőségét azonban nemcsak az érvanyag minősége, hanem bemutatásának módja is befolyásolhatja. A könyvnek nemcsak a fordítója nem ismert, hanem arra is erősen gyanakodni lehet, hogy a kontrollszerkesztés munkáját nem végezte el senki. Az alábbiakban ennek a munkának egy részét igyekszem önkéntesként pótolni. A könyv értékét a tézis értékétől függetlenül azért közvet-

nok, akiknek igenis számítana, ha Nagy Károlyt és a Karoling-korszakot kitörölnék az emlékezetből, mert bizonyos mértékig saját életük értelmét is csorbítaná.

Milyen jó tréfa elgondolni, hogy ők és mi mindannyian egy tökéletes fikció áldozatai vagyunk! Hogyan is dolgozhatott fáradszóról Bernhard Bischoff annyi éven át IX. századi kéziratok után kutatva, anélkül, hogy észrevette volna a csalást? Ehelyett csak kitaróan rendszerezte több mint hétezer kéziratot tartalmazó és – amint elkeseredetten tapasztalta – még így is hiányos kartotékját, és igényes aprómunkával különböztette meg a IX. századnak ítélt kéziratokat azoktól, amelyeket inkább a X. századból származónak tartott, abból a korból tehát, amelyben Illig szerint a nagy átverés megkezdődött.⁴ Talán, gondolom, „*mundus vult decipi, ergo decipiatur*”. A hírnév időnként a semmiből hozott létre valamit.

Szóval Nagy Károly nem létezik? Amikor meglátam Johannes Fried tanulmányának címét, *Wann verlor Karl der Grosse seinen ersten Zahn?* (Mikor vesztette el Nagy Károly az első fogát?),⁵ először azt gondoltam, a szerző rátalált Illig elméletének meggyőző cáfolatára. Azonban csalódnom kellett, mivel Fried éppen azt állapította meg, hogy Nagy Károly állítólagos önéletrajzi visszaemlékezése arról, hogyan és mikor vesztette el első fogát, IX. század végi hamisítvány.

én-kivetítésről Oscar Wilde gondolataira emlékeztetnek, melyek szerint „a néző, nem pedig az élet az, amit a művészet igazában tükröz”, vagy még inkább ide illően, „minden érzéssel festett arckép inkább a festőt ábrázolja, mint a modellt”.⁷

Néhány alapvető felfogásbeli különbség rendkívül messze vezetett Illiget azoktól az elvektől, amelyek Marc Bloch számára természetesek voltak, amikor a fentiekhez hasonlóan azt írta, hogy a történelemnek a jelenből kiindulva, saját tapasztalatai és környezete alapján kell közelítenie a múlthoz. Vizsgálat és elemzés tárgyává kell tennie saját „jelenkorának táját”, ír-

4 ■ Hartmut Hoffmann: Bernhard Bischoff und die Palaeographie des 9. Jahrhunderts. *Deutsches Archiv*, 55 (1999), 549–590. old.

5 ■ Johannes Fried: Wann verlor Karl der Grosse seinen ersten Zahn? *Deutsches Archiv*, 56 (2000), 572–583. old.

6 ■ Internet: http://www.brandeins.de/magazin/archiv/1999/ausgabe_03/leitbilder/artikel12.html: „Und wenn das Vergangene den Menschen widerspiegelt, begegne ich in der Geschichte einer Außenprojektion allem Menschlichen. Der große Kulturhistoriker Egon Friedell sagte einmal: Geschichte ist der Schatten der Gegenwart. Ich stelle fest, Geschichte ist das, was wir wollen.”

7 ■ Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*. Lampel R., Bp., 1907. 5., 23. old.

8 ■ Bloch: *i. m.* 40. old.

9 ■ *Uo.* 39. old.

10 ■ *Uo.* 40. old.

ta Bloch, hogy tudja, miről beszél, amikor régi és homályos korokból származó forrásokat fog vallatni.⁸ Bloch magától értetődőnek tartotta egyrészt azt, hogy ismerjük a minket körülvevő világot, másrészt azt, hogy a források ösvénye (papírnymok sorozata) a „regresszív módszerrel” végigkötve elvezet a ködös múltba.

Ha összevetjük Bloch vagy Pirenne munkamódszerét Illigével, azonnal szembeötlik, hogy az utóbbinál

szerint Fustel de Coulanges-ot is félrevezette, akinek „egészen hamis képe volt” a jobbágyrendszeréről.⁹

Szinte minden oldalon találok példát egy másik feltűnő különbségre is. Bloch „regresszív módszere” nyomról nyomra halad az elsődleges forrásokban, és Bloch minden stádiumban meg tudja fogalmazni azokat a kritikai szempontokat, amelyekkel nemcsak a források, hanem saját módszerei és következtetései is ellenőrizhetők. Alázat szól Bloch kijelentéséből: „a

ve jelezheti, hogy az általam is megtalált csaknem negyven, helyenként kifejezetten komikus hiba egy részéért (bár talán kisebb részéért) nem is a könyv magyarátója, hanem maga a szerző a felelős.

Azt nem tudom, mennyivel hosszabb lenne a hibalista, ha történész és a korszak specialistája állította volna össze. Megpróbálom a listát – amennyire lehet – olvasmányossá tenni.

Kezdjük tehát Bulgakovval szólva: „Utánam, olvasó!” Nézzük először, *mit köszönhetünk a szerzőnek*.

35. old.: A szerző az interdiszciplinaritás örve alatt még a matematika – pontosabban a metamatematika – területére is elkalandozik. Hivatkozás nélkül írja a következőt: „Gödel bebi-

zonyította, hogy egy matematikai tétel összessége csak kívülről, egy metatézis által határolható be – s ez talán a történelmi szaktárgyakra is vonatkoztatható.” Nem csekély horderejű tudományelméleti állítás! Illig itt valószínűleg a Gödel-tételre gondol, amelynek viszont egy meglehetősen szabadon és pongyolán átfogalmazott változatával áll elő. A Gödel-tétel valójában annak bizonyítása, hogy egy axiómarendszer érvényessége nem látható be az axiómarendszeren belülről. A tétel precízebb megfogalmazásban két állításból áll Simon Singh *A nagy Fermat-sejtés* című könyvéből (Park Könyvkiadó, Budapest, 1999) vett idézetek (149. old.) alapján: „1. Ha az axiomatikus halmazelmélet ellentmondásmentes, akkor vannak olyan

tételek, amelyek nem bizonyíthatók, de nem is cáfolhatók; 2. nincs olyan konstruktív eljárás, amellyel be lehetne bizonyítani, hogy egy axiómarendszer ellentmondásmentes.” Mi is vonatkoztatható ebből valójában a történelmi szaktárgyakra? A tétel Illig-féle változata és a tétel szabatos megfogalmazása közötti távolság akkora, hogy valószínűleg nem sok – az pedig semmiképpen, amit a szerző talán sugallni akart, hogy ne is vegyük annyira komolyan a tudományos tételeket.

50. old.: A szerző itt és több más helyen is évszázadokkal hozza előre a magyarok európai megjelenésének időpontját. A 740-es években született Nagy Károly anyjának lehetséges származásáról elmélkedve nem zárja ki, hogy a hölgy magyar is lehetett. A

tökéletesen hiányoznak a középkori források. Illig mellékeli persze a hivatkozott tanulmányok terjedelmes bibliográfiáját, mintegy 450 tételt, amelyek közül saját 28 művére hivatkozik a legszívesebben. Amennyire meg tudom ítélni, sohasem hivatkozik latin szövegre, és tudományos apparátusa is szinte kizárólag német nyelvű. (Mintegy húsz angol, két olasz és egy francia tétel kivételével.) Még a vernakuláris irodalomról szóló, meglehetősen rövid elemzése (66–73. old.) sem több a szakmunkákra hivatkozások szövedékénél, anélkül, hogy bármiféle ófrancia vagy ónémet szöveg, vagy legalább a strassburgi eskü feltűnne. Itt egyébként Illig – kissé következtetlően – elhelyez néhány szöveget az egyébiránt kitalált VIII. és IX. században, de ezek úgyis túl koraiak vagy későiek ahhoz, hogy Nagy Károly létének bizonyítékaként szolgáljanak.

Elgendő ok-e azonban az általános hamisítás tézise ahhoz, hogy teljesen szövegek nélkül dolgozzunk, ahogyan valaha az egyiptológusok tették az írás ismerete és a rosette-i kő hiányában?

A szakmunkáktól való hasonló függőség jellemzi Illig teljes okfejtését, beleértve a régészetről szóló elemzéseit is. Úgy tűnik, nem középkori leletek, hanem „másodkézből való információk” alapján dolgozott, olyan munkamódszerrel, amely Marc Bloch

történelmi kutatás nem túri el az önkényt.” A történelemtudományt, folytatja, csak „egymást segítve, együtt művelhetjük”.¹⁰ Az önkritika módszere elengedhetetlen ahhoz, hogy olyan tudományos eredményeket közöljünk, amelyekre mások bizalommal támaszkodhatnak, és amelyek igazsága felől maguk is meggyőződhetnek. Illig „megdöbbenő” tézisében azonban az önkritikának nyomát sem találok.

Mi minden áll Illig elméletének hátterében? A válasz – érthetően – magával Illiggel kezdődik, pontosabban az Illig néven ismert, annak betudott szerzővel. (Egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy az Illig név ténylegesen létező személyt takar. Annyi bizonyos, hogy létezik egy munkacsoport és egy kiadói vállalkozás, mely ezen a néven fut. Van továbbá egy ember, aki interjúk és más nyilvános események alkalmával Illigként mutatkozik be.) Az Illig-szerep fontos jellemzője, hogy kívülálló, azaz autodidakta. Nem állnak mögötte középkori tanulmányok, és nincs tudományos pozíciója. Amint összerakom e szerep további jellemzőit, kiderül, hogy Illig 1947-ben született a cseh határhoz közel, Regensburgtól északra fekvő Vohenstrauß városkában. A megszálló amerikai csapatok jelenléte következtében ez a terület gazdaságilag hátrányos helyzetbe került, mind kevesebb és kevesebb álláslehetőséggel. Illig

idővel Münchenbe költözött (majd később a München közeli Gräfelfingbe), ahol 1988-ig a Bayerische Landesbanknál rendszerelmzőként dolgozott.

Doktori disszertációját Egon Friedell osztrák *litterateur*ről és kultúrtörténészről (1878–1938) a Brémai Egyetemen védte meg, majd a rendszerelmzés évei alatt arra várt, hogy eljőjön a nap, amikor megfelelő anyagi háttérrel rendelkezik ahhoz, hogy – mint Friedell – főállású szerzőként írhasson. 1982

tetlenül elszakítja a kutatás vezetőjét saját forrásaitól, ami a történelemtudományban nemigen kívánatos, bár a rendszerelmzésben lehet, hogy nem okoz gondot. Illig hivatkozásrendszeréből a gúny hangját vélem hallani, azon kutatók megcsúfolását, akik évtizedeket áldoznak arra, hogy minden egyes levéltári forrásukat saját szemükkel ellenőrizzék, és akik nyomozókat megszegyenítő aprólékossággal fésülik át a források kínálta nyomokat, hogy aztán ritkán, na-

85. oldalon pedig Nagy Károlynak tulajdonítja „Magyarország teljes lerombolását”.

119. old.: Hogy lehet Nagy Károlyt – akár némi éllel is, állampénzügyi teljesítményével kapcsolatban – *közgazdász*ként minősíteni? Ez a szakma a legjobb akarattal is csak öt, de sokkal inkább tíz évszázaddal később jelent meg ezen a néven Európában.

149. old.: Saint-Denis városa ma *éppen* nem tartozik Párizshoz, ahogy a szerző gondolja. Kis hiba, de ez is jelzi a felületességét.

202. old.: A korai írországi könyvművészet remekművei (mint a *Book of Kells*) még közvetve sem tekinthetők az angolszász művészet darabjainak. Az írek mindig határozottan elhárítják, hogy angolszászoknak tekintsék őket.

416. old.: „...Santiago de Compostelában, ahová Jakab apostol teste a tengeren sodródott...” Ez a félmondat szinte a jereváni rádió jelentéséhez méltó. A város nem a tenger mellett, hanem vagy 60 km-re tőle fekszik. Jakab testét 44-ben, mártírhála után állítólag tanítványai szállították titokban Galíciába, sodródásról szó sem volt. Santiago de Compostela katedrálisát pedig azon a helyen építették a XI. században, ahol a legenda szerint 813-ban egy remete – csillag fénysugarát követve – megtalálta Szent Jakab sírját.

Most nézzük a szerző és a fordító közös „dicsőséglistáját”:

99. old.: A térképek szerkesztése és fordítása esetenként az olvasó kicsúfolásával ér fel. Itt például Nagy Ká-

roly birodalmát ábrázolják úgy, hogy egyes földrajzi nevek magyarul szerepelnek, mások német változatban maradtak. Nem igaz, hogy a córdobai kalifátus akkor kiterjedt volna az Ibériai-félsziget csaknem egészére (csak a Pireneusok egy keskeny sávja nélkül), ahogy a térkép jelzi. A félsziget északi része sohasem került kizárólagos mór uralom alá, sőt a mai Portugália északi tartományában is csak néhány évtizedes, s nem is teljes körű volt a mór hatalom (José Hermano da Saraiva: *História consica de Portugal*. Coleção Saber, Publicações Europa-América, Lisboa, 1987. 11. kiad. 33. old.).

Van a könyvben más ijesztő térkép is. Például a 346–347. oldalon az (akkori) ezredforduló Európáját látjuk

óta tizenhét év alatt tizenhét könyvet publikált, igen változatos témákban. Könyveinek jelentős része Friedell szövegeinek kiadása vagy róla írt tanulmány, a fennmaradó témák közt pedig egyaránt megtaláljuk a pingpongot és a hullócsillagok okozta történelmi katasztrófákat. 1988 óta írásai elsősorban kronológiai problémákkal foglalkoznak, főként az egyiptomi és persze a kitalált Karoling-történelmet vizsgálva. Újabb keletű könyveit rendszerint Illig saját kiadója, a Mantis publikálta, amelynek megragadó jelképe az imádkozó sáska (mantis). A hasonlóság Illig internetes neve (mantisillig) és a kiadói embléma között valamiféle azonosságtudatra utal.

Illig sok részletet homályban hagy, amikor az outsider provokatív szerepében tetszelegve, önelégülten beszámol arról, hogyan sokkolta a *Kitalált középkor* a hivatalos tudományos közéletet. Ezek közé tartozik az is, hogyan tudott ilyen sok könyvet ilyen rövid idő alatt megírni, s ezen belül mindenekelett az, hogy miféle kutatás áll a rengeteg szakmunkát idéző *Kitalált középkor* megírásának hátterében. Egyetlen választ tartok elképzelhetőnek, méghozzá azt, hogy Illig segédekkel dolgozott, akik célratörően a német szakirodalomra koncentráltak. Stephen Ambrose és Doris Kearns Goodwin újabb vizsgálatai bebizonyították, hogy ez a típusú munkamegosztás elkerülhe-

gyon ritkán valami sovány értékre leljenek az időromjai közt. Méltatlannak tartom azt is, hogy Illig hivalkodva előfutáraként említi Wilhelm Kammeiert, egy másik „outsidert”, akit az a hipotézise tett neveltség tárgyává a tudomány intézményes képviselőinek szemében, amely szerint az 1300-at megelőző középkori történelem teljes egészében hamisítvány (222–223. old.).

Talán segít tisztábban látni, ha összefoglalom Illig elméletét. A nagy csalás úgy született, hogy III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa összebeszéltek. Ottó talán bizánci anyja, Theophano tanácsait és a saját, birodalmi dicsőséget kergető álmait követve igényt formált azokra az apokaliptikus dimenziókra, amelyeket a Szentírásban megjövendölt egyetemes és ezredéves uralkodó szerepe kínált. Az egyetlen nehézség az volt, hogy történetesen a VII. században élt. Hogy megvalósítsa millenniumi álmait, 1000-ig néhány száz évet át kellett volna ugrania. A megoldást II. Szilveszter csillagászati tudománya kínálta, amelynek segítségével az egyházi naptárat gyorsított mozgásba hozták, majd a cél közelében zökkenőmentesen az idők normális menetéhez igazították. Hamisításban járatos bizánci szakértők segítség-

gét is igénybe véve a pápa a teljes egyházi intézményt mozgósította, hogy a „kitalált” évszázadokat és létrehozandó világukat kellően dokumentálják. Végső soron pápai összeesküvésről van szó.

A család teljes kidolgozása sok évet vett igénybe. A fikció, amelyet mi Karoling-kultúráként ismerünk, csak Barbarossa Frigyes uralkodása végére készült el teljes egészében. Az aacheni kápolna, ez a mestermű, amelynek építése csak az investitúraharc idején

időeltolódásának kiegyenlítése volt. Miért vont le a pápa tíz napot tizenkét vagy tizenhárom helyett, ügyesen fedezve a millenniumi csalást? Itt találta meg Illig a döntő tárgyi bizonyítékot, ez a kérdés vezette „megdöbbentő” téziséhez.

Túlságosan kiterjedt téma ez ahhoz, mondja Illig, hogy egyetlen kötetben dolgozza fel. Azt ígéri, könyvek egész sorozatát szenteli majd a kitalált középkornak, nem is beszélve további cikkekről, amelyeket

néhány német földrajzi névvel (Konsztantinopel, Nowgorod, Tirnowo). A legszebb, hogy az eredetiben elírt „Zypren” (azaz Zypern, tehát Ciprus) itt sem változott meg. És: Alba Iulia, illetve Karlsburg akkor még és utána is jó darabig *Gyulafehérvár* volt.

103. old.: A magyarul Oroszlán-öböl néven ismert mediterrán tengerparti kanyarulat itt eredeti francia névén, *Golfe du Lion*ként szerepel. A szerző valószínűleg nem vette a fáradságot, hogy ezt lefordítsa németre, a fordító pedig meghagyta a nem magyar változatot.

121. old.: *J. M. Shukow* az irodalomjegyzékből vélhetően (egy hatvanas évekbeli keletnémet szakkönyv szerzőjeként) szovjet történész. Ha német helyesírást használunk, akkor

is *Schukow*, de magyarul ezt az orosz nevet *Zsukov*ként írjuk át.

196. old.: Az „école du Rhin” nem „rajnai iskola” véletlenül? Itt egy kódexműhely egyik lehetséges színhelelyként szerepel, tehát a kifejezés felbukkanása nem is teljesen érthető.

Most pedig lépjen elő egyedül a fordító a megérdemelt elismerésért:

A fordító nem ismeri számos német földrajzi név magyar megfelelőjét, illetve azt a nem német nyelvű változatát, amelyet a magyarban használnak. Amikor a *Lüttich* városnévvel találkozunk, nem derül ki, hogy az a francia nyelvű belgiumi országrész világszerte *Liège*-ként ismert városa (49. old.). Még szebb, hogy a fordító néhol (87. old.) *Szászországot* német névén, *Sachsen*ként hagyja benne a szöveg-

ben. A flandriai *Leuven* városa ugyancsak német névén, *Löwen*ként szerepel (258. old.), ismerjen rá, aki tud.

Az Augsburg közeli Lechfeld neve magyarul „a Lech mezeje” (52. old.), ahol a magyar hadak 955-ben elszelvedtek csúfos és elgondolkodtató vereségüket. A fordító ezt a nevet akkor is német változatában közli, amikor – később a szövegben – kifejezetten az említett csatáról szól (333. old.).

Az angol *Wessexi Alfréd* király nem volt német, hogy *Alfred von Wessex* névvel illesse a fordító (100. old.). Nyilván nem tudta, hogy Wessex angol, nem pedig német tartomány még ma is.

Újabb csúfolódás az olvasóval. A könyvben sok más helyen korrektül (például a 261. oldalon) a *Jámbor*

fejeződött be teljesen (980–1090), lényegében száli épületként áll előttünk (191–192. old.). A fikciót, amelynek Nagy Károly kitalálásával a pápa és a császár életet adott, végül egy ellenpápa (III. Paszkál) szentesítette egy másik császár (Barbarossa Frigyes) közreműködésével 1165-ben.

A Gergely-naptár 1582-es bevezetésével áruklodó momentumhoz érkezünk. Illig mélyére tekint – mint fogalmaz – „a források homályának” (68. old.), és úgy találja, hogy a Gergely-féle naptárreform tervezői csillagászati számításaik során szembesültek azzal, hogy mintegy háromszáz képzeletbeli év lóg a levegőben. Következésképp, ha összhangba akarták hozni az egyházi naptárat a csillagászati időszámítással, ki kellett vonniuk tizenkét vagy tizenhárom napot. Bizonyos meg nem nevezett okokból úgy határoztak, nem vállalják számításaik konzekvenciáit, és csak tíz napot vesznek el a naptárból. Védekezésül azzal érveltek, hogy valójában az első niceai ökumenikus zsinat (325) időszámításához térnek vissza. Ezzel a fondorlattal tulajdonképpen átvették a Róma által skizmatikusnak tartott keleti egyház naptárát, és napirendre tértek a háromszáz nem létező év problémájára felett. Illiget nem győzi meg XVI. Gergely érvelése, hogy célja nem a Julius Caesar kora óta, hanem csupán a niceai zsinat óta eltelt korszak

folyóiratában, a *Zeitsprünge*ben jelentet meg. (Illig folyóirata nem azonos a frankfurti Kora Újkori Kutatóközpont 1997 óta megjelenő, ugyancsak *Zeitsprünge* című folyóiratával [a szerk.]).

Most térek ki arra a szerszámra, amelyet megfelelően forgatva Illig a tényekből elméletét kiforagja: „Illig borotvájára”. Illig borotvájának elve így foglalható össze: „történelmi korok szükségtelenül nem tételezendők.” A borotva kettős *a priori* pengével működik. Az első penge nem más, mint az „*esse est percipi*” elv, azazhogy „létezni annyi, mint észleltnek lenni”. Ez azt jelenti, hogy valaminek a történelmi léte attól függ, hogy észlelték-e. A „néma és jelentéktelen Milton”, aki úgy élte le életét, halt meg, és lett eltemetve egy vidéki templomkertben, hogy egyetlen ismerőse sem hagyott feljegyzést róla, sohasem létezett. A fa, amely úgy dől ki az erdőben, hogy annak nem volt szem- és fültanúja, nem is dől ki. A „létezni annyi, mint észleltnek lenni” egyenes következménye, hogy az észlelés nemcsak valóságosabb, mint az észlelt dolog, hanem maga a valóság. Oscar Wilde a lényegre tapintott, amikor nem az embert, hanem az arcképet tartotta „az igazi Dorian Graynek”.¹¹

Börtönlelkészként sok emberrel találkoztam, aki kívülről érezte magát, és minden porcikájában

meg volt győződve arról, hogy az észlelés az egyetlen valóság.

Az első pengére, az *esse est percipi* elvre épül Illig tétele, mely szerint Nagy Károly, a fantomszázadok összes többi szereplőjével együtt műalkotás, tiszta fikció, amit végül valóságnak fogadtak el. Bár a penge Illig kezében kimondottan III. Ottó, II. Szilveszter és konspirátor barátai önkívítésére alkalmazták, az az általános szabály, hogy minden arckép va-

A börtönben egy nem észlelt ok néhány fogadba kerülhet.

Az elbeszélés, amelyet Illig borotvájával megformál, sokat köszönhet a *Salon des Refusés* (kívülről társasága) egy másik tagjának, Egon Friedellnek, lényegesen többet egyébként, mint Wilhelm Kammeiernek. Illig Friedell iránti intellektuális vonzódása legkétségteljesen a Friedellről írott disszertáció idejéből kelteződik, majd a későbbiekben, amikor évről évre

Lajos név szerepel a Nagy Károly követő császárként. A 113. oldalon azonban *Ĵambor Ludvig* lett.

Szegény *Tours-i Gergely!* Őt magyarul ezen a néven, esetleg eredeti francia változatban *Grégoire de Tours*-ként ismerjük. A fordítónak azonban a német szöveghez híven *Gregor von Tours* marad (137. old.). A 195. oldalon viszont már a magyar név szerepel. Újabb lehetséges bizonyíték a többszereplős fordítói csapat létezésére. Hasonló a 478. oldalon: *Suger von Saint-Denis* apát. Ha a név magyar formában egyébként nem használatos – az eredeti francia „*Suger de Saint-Denis*” alak jobb lett volna, valószínűleg már a szerzőtől.

Keverednek a svájci földrajzi nevek. Egy francia falunév mellé a for-

dító a megfelelő *Valais* kanton német nevét (*Wallis*) teszi az eredeti szöveg szerint (155. old.). Magyarul itt is az adott vidék nyelvhasználatát kellett volna követni.

A fordító szerint az aacheni *Schatzkammer*-ban (kiemelés nincs az eredetiben) őriznek egy értékes kelmét (155. old.). Ez azonban nem városrész, hanem a szó jelentése szerint *kincstár*.

A lapislazuli féldrágakő, ahogy ezt a szöveg is írja, ám földrajzi névként jelenik meg: „...a Lapislazuliból származó ultramarin”. Ez sajnos nem ugyanazt jelenti, mint hogy, mondjuk: „...az ultramarin lapislazuli-származék”.

Több helyen előfordul, hogy a latin nevek német változata nem kerül át magyar írásmódba. Nem biztos,

hogy minden magyar olvasó ráismer *Suetonius*-ra a *Sueton* névből (228. old.). *Galenus* sem *Galen* magyarul (311. old.).

A „dadogó Notker” név németül „Notker der Stammler”. Az eredetiben azonban nyilván „mit Notker dem Stammler” szerepel, a fordító pedig a „mit” miatti „dem”-et egyszerűen benne hagyta a névben. Úgy írja tehát, hogy: „És mi a helyzet *Notker dem Stammlerrel*...?” (229. old.)

Apróság, de nem udvarias dolog a *Régine* női név *Régime*-ként való elírása (261. old.). Királynő helyett rendszer...?

A „császáranya” (334. old.) („*Kaiser-mutter*”) magyarul nem létező szó, hanem rossz tükörfordítás. Az *anyacsászárné* viszont használható.

lójában a művész önarcképe, egyaránt vonatkozik a történelemtudomány „insidereire” és „outsidereire”.

Illig borotvájának második pengéje megint egy elv, amely kimondja, hogy minden okozatnak megvan a maga oka: *quod movetur ab alio movetur* (mindent, ami mozog, valami más mozgat). Illig akkor alkalmazza ezt a pengét, amikor arról ír, hogy Nagy Károly és az úgynevezett Karoling-reneszánsz nem is létezhetett, mert az oly sokféle területen (politikai egység, építészet, irodalom, oktatás és teológia) felmutatott kimagasló eredményei előzmények nélkül, a semmiből születtek, és mindenféle folytatás nélkül lettek rommá. A Nagy Károly palotakápolnájának tartott aacheni kápolna e második penge egyik áldozata. A központi kupolával kezdve Illig huszonhárom további építészeti sajátosságot tesz vizsgálat tárgyává. Mindegyikről azt állítja, hogy előzmény és következmény nélküli anakronizmus a VIII. és IX. században, ám tökéletesen beilleszthető a X–XI. század építészetébe. Az első pengét (létezni annyi, mint észleltnek lenni) a másodikon (minden okozatnak megvan a maga oka) jól megélesítve Illig nem ad létjogot előzmény nélküli vagy megszakított folyamatnak, még kevésbé spontán felfedezésnek. Szerinte, amit nem észlelünk, legyen az ok vagy okozat, nem létezik.

szerkesztette és publikálta Friedell írásait, tovább mélyült. Friedell többszörösen is outsider volt. Moritz Friedmann, sikeres selyemkereskedő fiaként bécsi zsidónak született. Apja halála után jelentős vagyont örökölvén, az asszimiláció útjára lépett, felvette a lutheránus vallást (1897 körül), és nevét kétszer is megváltoztatta, Friedmannról a Friedlaender név változat közbeiktatásával (1916) Friedelle. Ez sem védte meg azonban attól, hogy írásait 1935 után a politikai fejlemények hatására Ausztriában és Németországban betiltásák. Történelmi munkáit 1937-ben a nemzetiszocializmussal összeegyeztethetetlennek nyilvánították. Amikor az Anschluss után a Gestapo meglátogatta otthonában (1938), Friedell kiesett (a hivatalos verzió szerint öngyilkossági szándékkal kiugrott) az ablakon, és meghalt. Vagyonát elkobozták.

Friedell outsider volt, nemcsak mint zsidó, hanem mint művelt dilettáns, akinek se egyetemi, se más-milyen szakmai állása nem volt. A színház félvilági közege nagy hatással volt rá. Mint kritikus, rendező és színész dolgozott, néhány évig együttműködött Max Reinhardtal is. A színházi munkában való jártassága és tapasztalatai alapján a valóságot mint bi-

zonyos esetekben a rendezői akarathoz igazítható befogadói folyamatot képzelte el, s az időt is valami módosíthatónak, függvénynek, jelesül az ember által létrehozott és befolyásolt valóság függvényének.

A manipulált valóságról és időről alkotott némely elképzelése hatással volt a történelemmel kapcsolatos elméleteire is, amint azt a halálával befejezetlenül maradt műve, *Az újkori kultúra története* tükrözi. Az idő mesterséges befolyásolása különösen lenyű-

gy tervrajz precizitásából. A *Kitalált középkort* olvasgatva minden rész egyaránt a Karoling-kor mechanikus kiürítését nyújtja a források újradatálásával. Minden rész egy modul. Minden modul ugyanazzal a képlettel analizálja tárgyát. Ez a szabályszerűség az *a priori*, az Illig duplapengéjű borotvája szerinti okoskodás következménye. Egy ilyen képlet- és szabályszerű levezetés nem képes kezelni azokat a különbségeket, amelyek a bizonyítékok különböző

Az *Ivan Illich* nevet (az illető a hetvenes évek egyik nyugati sztár-társadalomtudósa volt, aki például az oktatás világválságáról írva szerzett magának milliányi olvasót) a magyar szöveg kéretlenül oroszosítja, így a történetészkedésre is vállalkozó s itt akként megemlített (ám nem hivatkozott) szerző *Ivan Iljics*ként bukkan fel (338. old.). Az olvasó meg törheti a fejét, mire is emlékszik Tolsztojból, és mi köze lehet a kisregény hőségnek a sötét középkorhoz.

A córdobai kalifadinasztia neve magyarul: *Omayyádok*. A fordító hol *Omayyadent* ír (356–357. old), mert a német eredetivel azért nem lehet nagy baj, hol meg (de csak két sorral lejjebb) ugrik egy nagyot az ismeretlenbe, és magyarítani próbál. Így el is

jut az *Omayyádok*ig, ami kétségtelenül jobb, mint a semmi.

A nem létező kontrollszerkesztő nem vehette észre, hogy a spanyol ñ betű valamelyik konverzió közben mindegyik ó-vá változott át. Ez aztán így is maradt, és *Vñasból Vióas, Bañosból meg Baóos* lett (359–360. old.).

Ha egy kéretlen kontrollszerkesztő lehet szubjektív, a következő mondat a kedvence az egész könyvből: „Magyarország, mint egyházi provincia Gran érsekségben kapja meg a hierarchikus csúcsát.” (440. old.) Nos, csak annyit kell látnunk a megfejtéshez: *Gran* a német neve *Esztergom*nak. A fordító ezt sem tudja?

A *Chiemgau* egy bajor kistérség. Birtoke esetben *Chiemgaus*. S hogy szól a magyar szöveg? „*Chiemgaus* szent-

jeiben” (461. old.). Mindezek után az olvasó joggal vár dörgedelmet a kiadói és a szerkesztői etika jelenlegi állapotáról Magyarországon, de megkímélem ettől, mert ezt a tirádát fölöslegesnek tartom a leírtak után. Mindenki maga döntse el, a fentiek után nekivág-e a könyvnek ebben a magyar fordításban. Ha a finoman fogalmazva is eredeti, szaktörténetesek szerint azonban legalábbis szenzációhajhász tézissel meg akar ismerkedni, talán mégis rá kell beszélnem a vállalkozásra. Azt ugyanis kétem, hogy belátható időn belül ennek a könyvnek újabb magyar fordítására bárki vállalkoznék. Különösen úgy, hogy – nem úgy, mint most – a nevét is adja hozzá. □

Török Ádám

gözte, kivált miután elolvasta H. G. Wells *Időgépet* (1895). Wellsszel fel is vette a kapcsolatot, és Wells bátorítására írta meg az *Utazás az időgéppel* című kis könyvét (későbbi, 1946-os posztumusz kiadásának címe: *Az időgép visszatérése*), amelyben az utazók visszamennek az időben, hogy új kultúrát alapítsanak, Atlantiszt.

A történelem, érvelt Friedell, nem tudományos, hanem művészi (vagy művi) és morális természetű. Az „*esse est percipi*” szinte tökéletes fordítását adva, kijelentette: „Daß die Dinge geschehen, ist nichts; daß sie gewusst werden, ist alles.” (Az, hogy a dolgok megtörténnek, még semmi; az, hogy tudunk rólok, minden.) Hogy az eseményekről hogyan szerzünk tudomást, az már a költészet kérdése.

Illig megjegyzi, hogy Friedell kultúrtörténeti narratívájának provokatív gondolatai nagy hatással voltak rá. Azonban, folytatja, kitért zsidóként Friedellnek elmaradott képzetek voltak a kereszténységről, és soha nem szánt méltó figyelmet a „vallásos középkornak”, ahogyan Illig tette.¹²

Az előzmények közt, amelyek az Európa újraírt történelméről szóló Illig-féle beszámolóhoz vezettek, fontos szerep illeti meg Friedellt, nem utolsósorban mint a múltba visszatérő és ott új kultúrát teremtő utazó képzetét. Illig előadásában viszont van valami

típusait éppolyan összevethetlenné teszik, mint amennyire nem összehasonlítható egy alma és egy narancs. Felismerhető azonban, hogy e módszer a rendszerelemzés egyik munkafázisának – az adatok modellezésének vagy talán az adatbázis megtervezésének – az alkalmazása.

Különös módon azonban a rendszerelemzés két másik összetevője, a folyamatmodellezés és az értékelés feltűnően hiányzik a *Kitalált középkorból*. Az önkritikus módszer hiánya, amely e két területen mutatkozik, aláássa Illig összetett és hipotetikus elméletének megbízhatóságát, sőt duplapengés borotvájának használati értékét is kétségessé teszi.

Illig valódi személyiségek nélkül modellezi adatbázisát. Nevek feltűnnek ugyan a történetében, jellemek azonban nem. Ha folyamatmodellezést és -értékelést is alkalmaz, elkerülhetetlenül szembesülnie kellett volna az emberi valószínűtlenséggel mind az intézményekkel, mind az egyes személyekkel kapcsolatban.

Végül is a halottak hangja, bárhogy igyekeznek is Illig elfojtani, tisztán és hangosan szól. Illig abból indult ki, hogy e halottak mind fikciók, akiket azért agyaltak ki, hogy III. Ottó ezeréves uralmát előkészítsék. A kérdéses szövegek pusztán mennyiségén és megragadó változatosságán túl azonban minden

másnál kifejezőbb szól hitelességük mellett az a szüntelen kísérletezgetés, olykor sikerhez, olykor kudarchoz vezető próbálkozás, amit megörökítenek: a tétova, de megmentett vagy kudarcba fúlt kísérletek sora tanúsítja, hogy nem annyira tudatos programról, mint inkább a valódi emberi élet elszánt összevisszaságáról van itt szó.

Illig nem hagy teret az ember kísérletező próbálkozásainak. Azt gondolom, ez a gyenge pontja annak a tételnek, hogy Gergely naptárreformja Ottó és Szilveszter összeesküvésének fedezésére szolgált. Miért csupán tíz napot vont ki XVI. Gergely pápa, hogy a Caesar-féle időszámítást korrigálja, ha tíz nap csak annak a különbségnek a kiegyenlítésére elegendő, ami a csillagászati és a naptári idő közt 1300 év alatt gyülemlett fel, miközben, Illig számításai szerint, tizenkét-tizenhárom napot kellett volna kivonnia, hogy 1600 év elmaradását pótolja? Illig nem hajlandó úgy elszámolni a szerinte hiányzó háromszáz évvel, hogy elfogadja a pápa kijelentését, mely szerint a cél a korai egyház által követett naptár helyreállítása volt abban a formában, amelyben elődei, I. Pius (kb. 140–155) és I. Viktor (kb. 189–198) hitelesítették, és a niceai zsinat megerősítette.¹³ Nem kíván csillagászati magyarázatot adni a két (vagy három) nap állítólagos hiányára sem. Amint Richard Langley (a geodézia és precíziós navigáció professzora a University of New Brunswick geodéziai kutatólaboratóriumában) elmagyarázta nekem, „a Nap mozgása következtében a tavaszi napéjegyenlőség valamivel több mint két napnyi ingadozást mutat”, s Gergely pápa tanácsadói felismerték ezt az ingadozást. Figyelembe véve, hogy a tavaszi napéjegyenlőség a niceai zsinat korában március 20-ra esett, az ő korukban pedig rendszerint 10-re, kiszámolták a kivonandó napok mennyiségét. Valójában kilenc, tíz, illetve tizenegy nap közt választhattak, attól függően, hogy a három lehetséges nap közül melyiket jelölik ki a napéjegyenlőség ideális dátumaként. Nicea iránt érzett tiszteletüktől függetlenül, a tized bizonyára mint igazságos és praktikus kompromisszumot választották. Mindenesetre, akár történetileg, akár csillagászatilag nézzük, szó sincs az Illig sugallta eltérésekről, nincsen 300 éves rés az idő láncolatában, és ezért nincs alapja elméletének sem.

A kezdetek kísérletezgetései és tapogatózó próbálkozásai tetten érhetők a Karoling-forrásokban is, tapogatózva, esetlenül, néha pazarlóan, akár a természet, az élet valamennyi területén – az énekstílusban és a zene lejegyzésében éppúgy, mint az irodalomban és a helyi kormányzásban. Sok ilyen próbálkozás enyészett el nyom nélkül, úgy, hogy csupán egy mellékmondatban esik róla futólag említés.

A nagyszabású, sokat követelő és mégis elvetélt vállalkozásokban is jelen van a kísérletezgetés momentumuma. A legjobb bizonyíték erre a valaha *Libri*

Carolini címen emlegetett hatalmas traktátus, amelyet hosszú éveken keresztül terveztek és csiszoltak aprólékos gondnal, hogy készen álljon a bizánci tévelygés teljes, megsemmisítő cáfolata, de a végén mégis letettek a tervről, és a szöveget csendesen irattárba tették. Kissé otromba, ahogy Illig a szöveg szerzőjét, Theodulf de Orléans-t elintézi: „auch eine Fiktion” (szintén fikció).¹⁴ Más befejezetlen munkának is fennmaradt a vázlata, néha többször is átírták őket, mielőtt végképp félbehagyták. E vonatkozó félbehagyott művek legszellemesebb és legösszettebb példája Paschasius Radbertus életrajza Waláról, az *Epitaphium Arsenii*. A szertefoszló ábrándok legszenvedélyesebbike kétségkívül II. Lothár király kintlódása egy válás körül. Ezt a nagyszámú és zavaros szereplőgárdát felvonultató történetet Reimsi Hincmar rögzítette minden fejleményével és fordulatával, mindenkinél többet téve azért, hogy Lothár vágyait egy rémálom labirintusává változtassa. A titáni léptékű kísérletezgetésről való beszámolóknak természetesen ki kell térniük az olyan nagyszerű hamisításokra is, mint Benedictus Levitáé, aki kiegészítette a frank királyi igazgatási rendeleteket olyanokkal, amilyenekkel a valódi történelem nem szolgált, vagy Pseudo-Isidorusé, aki ugyancsak pótolta a korai pápai dekrétumokban mutakozó hiányokat. Itt is volt némi küzdelem, először a nagy tételekben zajló viszálykodás nyúlt e ravasz és súlyos fegyverekhez, később a hamisítás szagát megérző szakértők is visszavágtak.

Amikor e harcok és a konfliktusok termékei – mint mondjuk Theodulfótól a *Károly király tettei* (korábban *Libri Caroli*) – vizsgálata után kézbe veszem Illig megnyirbált és leegyszerűsített adatmodelljét, nem találok az emberi összetevő nyomát. Ha valaki mintegy gondolkísérletként szándékosan figyelmen kívül hagyja az összes frank írott forrást, még mindig ott van az angolszász Anglia Illig által nem is említett párhuzamos forrásanyaga, kivált, ha – mint állítja – a történelem háromszáz éves repedése általános, és olyan távol is tapasztalták, mint Bizánc vagy Indonézia. Mit kéne tennünk Illig szerint Bedával és a frankokra vonatkozó elszórt utalásaival, vagy a kontinensre látogató angolszász misszionáriusok kivételes életrajzaival, sőt, ami azt illeti, Alcuinus leveleivel?

13 ■ Szinte semmit nem tudunk e korai pápákról, eltekintve azoktól az információmorzsáktól, amelyeket Caesareai Eusebius oszt meg velünk *Egyháztörténetében*. I. Piusról lásd: 4.11; 5.6, 24, I Viktorról pedig: 5.23–25.

14 ■ A magyar fordítás nem tartalmazza ezt a kifejezést Theodulfal kapcsolatban (Illig: *i. m.* 227. old.), az eredetiben: Heribert Illig: *Das erfundene Mittelalter. Die größte Zeitfälschung der Geschichte*. Econ Verlag, Düsseldorf, 1996. 345. old.

15 ■ Rimbart: *Vita Anskarii*, c. 35. MGH, SS in usum scholarum, 69–70. old.

16 ■ Rosamond McKitterick: *History and Its Audiences. An Inaugural Lecture Given in the University of Cambridge, 15. May, 2000*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000. 57–58. old.

17 ■ Bloch: *i. m.* 40. old.

18 ■ Wilde: *i. m.* 359. old.

Nem csupán a frankokról szóló nem frank beszámolókat hiányolom, a frankok saját hangját sem hallok, kivált a nőkét nem. Amennyire meg tudom ítélni, Theophano, III. Ottó bizánci anyja az egyetlen nő, akit Illig megemlít. Márpedig a nők igenis jelen vannak azokban a szövegekben, amelyeket Karolingnak szoktunk tartani: magas rangú nők, mint Nagy Károly feleségei, ágyasai és lányai, Dhouda és Judit császárné, Chelles apácai, a brémai misszióban élő özvegy, aki kiváltotta a fogságból fiát, Ansgart, és hazahozta Svédországból,¹⁵ valamint a föld nyomorultjai, a szegények, éhesek és betegek, akik a szentektől reméltek kegyelmet egy gyilkos világban. Milyen Ottó-kori, száli vagy stauf szerző találta volna ki az efféle szereplők tömegét?

Illigne legalább Theophano anyósát, Adelheidet (931–999) be kellett volna vennie az összeesküvésbe. Végül is Adelheid nyolc évvel túlélte Theophanót, egy ideig ő volt III. Ottó helyett az egyedüli régens. Fenntartotta létfontosságú kapcsolatait a birodalom déli részeivel – Burgundiával és Itáliával –, melyek születése jogán az övéi voltak. Sőt tehetséges politikusként ott keresett menedéket, amíg Theophano halála (991) szabadságot nem hozott számára. Római örökségéből merített előkelő, ragyogó és fenséges ereje azzal a vonzódással együtt, amely a misztikus lelkesültségtől pezsgő szerzetességhez fűzte, előre jelezte a birodalmi millennializmust, amelyet Illig a fiában, III. Ottóban fedez fel. De az egzotikus Theophanótól eltekintve a nőket Illig általában nem említi, még Adelheidet sem, pedig kibővíthetné vele a képzeletbeli összeesküvők bandáját.

Az emberi természet, igazságának különösségével, abszurd és szavakkal ki nem fejezhető jellegével az a seprő, amelyből Illig leszúri a borát.

Rosamond McKitterick a minap a Cambridgeben tartott székfoglaló előadása vége felé kitért arra, hogy a középkori történelem visszatorzult a tananyagban, s hogy a hivatásos középkorkutatók időnként még rá is játszanak erre a tudatlanságra, sőt ami még rosszabb, részt is vesznek a múlt demagóg eltorzításában, hogy felkeltsék a közönség érzelmeit. „A középkorral foglalkozó történészeknek – írta – van egy kötelezettségük a közönségükkel – egymással, a diákjaikkal és a szélesebb nyilvánossággal – szemben, méghozzá az, hogy szembeszálljanak a múlt hamis, a jelen eseményeit és érzelmeit igazoló használatával.”¹⁶ Akik az Atlanti-óceánnak ezen az oldalán főiskolán vagy egyetemen oktatnak, tisztában vannak azzal, milyen következményekkel jár, ha az iskolai oktatást a standardizált vizsgák elvárásaihoz igazítják és a tanítás kizárólag a teszt követelményeire irányul, ami a teljes premodern történelmet mellőzi.

Illig nem buzdít konkrét tettekre. Könyve azonban felmutatja a mai történetírás néhány elgondolkodtató jellegzetességét. Ezek egyike az az érv, hogy a tör-

ténelem a történész önreflexiója és a bizonyítékok formalizált, személytelen rendszeranalízisbe illesztése. Mindkettő ahhoz vezet, amit Marc Bloch „önkénynek” nevezett, valamint „az igazi történelem” lerombolásához, „amelyet csak egymást segítve, együtt művelhetünk”.¹⁷

Kétségtelen, hogy a történelem – a művészethez hasonlóan – bizonyos fokig inkább a szemlélt, semmint az életet tükrözi, és hogy a történészek éppúgy saját magukat festik le írásaikban, mint a művészek portréikban. Ennek az önábrázolásnak azonban van egy következménye, melyről hajlamosak megfeledkezni az ezen irányvonalat követő modern kritikusok, holott évszázadokon keresztül elsődleges fontosságú volt az írók számára, akik a művészetet tükrörnek tekintették, amelyben a közönség egyszerre látja és ítéli meg saját magát, hogy megjavulhasson. Veszélyes, egymást kiegészítő összetartozás volt az egyén és képmása közt, melynek lényege ez volt: „Javulj meg.” Oscar Wilde ezt az időmarta bölcseséget használta fel, hogy a *Dorian Gray arcképe*nek végső, megrázó fordulatot adjon. Dorian rájön, hogy a róla készült kép „olyan volt, mint a lelkének a tükré. Igen, a lelkiismerete volt”. Örjögésében azzal a késsel hasítja fel a képet, melyet a festő meggyilkolásához használt. És azzal, hogy a képre támad, saját magát pusztítja el.¹⁸

Nem árt az emlékezetünkbe vésni, hogy a történetek, amelyeket létrehozunk, a lelkiismeretünk tükréi, olyan varázstükrök, melyek segítségével meghaladhatjuk azt, ami vagyunk vagy voltunk.

S hogy van-e vajon valamilyen veszélyes kiegészítő összetartozás Illig könyvének felszíne mögött? Engem mindig elbűvölnek a jelképek. Kíváncsi lennék, mit mesélhetne Illig címerállata, az imádkozó sáska – mantisillig – a történelem kalandjairól.

Illig hipotézisének fő értéke, hogy tagadja az igazságról vallott öröklött felfogásunkat. Mi történik, ha a hagyomány által szentesített igazságról hirtelen azt állítják, hogy csak látszat, ködösítés, régi hazugság? Mennyiből áll ezek után a tényleges igazság kinyilatkoztatóját profétának nyilvánítani, aki mégiscsak több, mint egy magányosan a pusztába kiáltó küllönc? Ugyan mibe kerül a hívek közösségének – még ha a proféta belepusztult is – elfogadni, hogy a régi hamisságokról lehullt a lepel, és elvetendő? Az ár nem más, mint hogy azontúl másképp, másfajta tükrökben látjuk magunkat.

Sok ilyesféle felforgató gondolat születik, mind-mind hívek közösségében. Némelyek sarkköve valamely Illigéhez hasonló állítás, amely szerint a történelem nem más, mint önarckép. A vallással kapcsolatban legrégebben felmerült kifogások egyike is éppen az, hogy isteneink testét és cselekedeteit a magunk képére formáljuk. Bár Xenophanész (kb. Kr. e. 570–475) ókori filozófus tanításai csaknem mind elvesztek, egyvalamit azonban az összes későbbi kor megőrzött belőlük. Minden nép a maga képére teremti az istenét, írta Xenophanész. Vörös hajú nép

vörös hajú istent teremt, és ha az oroszán vagy a bivaly istent tudna teremteni magának, ugyancsak ezt a szabályt követné. A teológia feloldódik az antropológiában.

A kereszténység „demitologizálása” pontosan ezen a támadási ponton kezdődött meg. A XVII. század elején, a kritikai történetírás forgószelét megelőző csöndben Hugo Grotius lejegyzett néhány olyan érvet, amely az Újszövetség könyveinek hitelessége mellett szólt. Nem egészen egy évszázaddal később a kritikai történetírás eljárásainak segítségével mindezen érveket megdöntötték, ráadásul az Újszövetség szövegeit úgy jellemezték, mint a korai egyház egymással hadakozó, csalástól sem visszariadó szektáinak és elégedetlenkedőinek önképét. Grotius cáfolhatatlan érvei a keresztény vallás igazsága mellett, kámforrá váltak. De ki törődött mindezzel? Vajon a hívek közösségében kinek az életét forgatta fel mindez?

Még azokban a vallási közösségekben is, ahol a doktrína őrei elismeréssel övezik a kritikai történetírást, a templomban szilárdan tartják magukat a Grotiuséhoz hasonló nézetek.

Sok hasonló példát – ahány „paradigmaváltás”, annyit – említhetünk persze, amikor a tudomány a vallást az emberi nárcizmus megnyilvánulásaként támadta. Hogy is állunk például a Biblia azon leírásával, mely szerint az ember az isteni teremtés csúcsa, akit Isten kezdettől a saját képére és hasonlatosságára teremtett? Darwin evolúcióelméletének széles körű elfogadottsága ellenére még mindig vannak olyan törvények, melyek megengedik, vagy akár elő is írják, hogy a teremtést az iskolákban oktassák. Mi a helyzet a fajokkal kapcsolatos isteni átkokkal? A fajról kiderült, hogy nem más, mint olyan konstrukció, melyet egyes társadalmak (de nem mind) ráhúznak a természet apró, külsődleges alkalmazkodási formáira, de ez a büntető Istent érintő paradigmaváltás korántsem oszlatta el a rasszizmust.

Magán az Illiget érdeklő tudományterületen egyetlen olyan nagy formátumú elméletet ismerünk, amely teljes egészében világi paradigmaváltással kecsegtetett: Pirenne elméletét. Európa korai történetének újraértelmezésére irányuló erőteljes kísérlete olyan korszakban született, amikor a háborúk és forradalmak nyomán az emberiség egykor igaznak hitt eszményei romokban heverték, és szerteszét hordta őket a szél.

Valamennyire önkivetítés volt talán Nagy Károly korát a hanyatlás hanyatlásaként ábrázolni. Mondhatjuk-e, hogy Pirenne narratívája a kultúrák szétesésének időszakában helytálló és megújuló emberről nem vált be, mivel az általa kavart többszertendőnyi vita elültével Pirenne gondolatmenetének egyetlen darabkája sem maradt érintetlenül, s mivel a népi bölcsességben – a mindenki által tudott dolgok közt – még ma is lényegében zavartalanul élnek tovább azok a sztereotípiák, amelyeket Pirenne is, kritikusai is, sőt mi magunk is fel akarunk számolni?

A Pirenne kiváltotta vita egyik következtetése az volt, hogy az igazság meghatározása nem eleve adott, de nem is többségi szavazás kérdése. Az igazság átrostálása túlzottan kaotikus folyamat, semhogy valamiféle rendszert találjunk benne, vagy éppen egy rendszernek látszó dolgot erőltessünk rá. Egy másik következtetés nem egyéb, mint hogy erkölcsi fejlődésünk záloga egy olyan igazság fellelőire irányuló kollektív törekvés, amely igazság nagyszerűbb, mint amire imádóinak bármelyike akár legédesebb álmában vágyhat. A történelmet annyiféleképpen lehet szeretni, ahányan szeretik. Az igazság keresése a történelemben túlmutat akarunkon és önmagunkról szőtt vágyteljesítő álmainkon, és a szerelem kockázataival egyetemben az ismeretlen és elképzelhetetlen tartományába nyúlik. Pirenne és bírálói tudatában voltak, hogy útkon mulatságos mutánsokkal találkozunk, a természet tréfáival, melyek megbolygatják a génkészletet. Talán maguk is ilyen deviánsok voltak, akik a pusztába kiáltva, aláaknázzák a többség önimádatát, és az erkölcsi fejlődés következő ugrása által egyengetik az utat számára. Ők tudták: ez az önmagukon túlmutató keresés elegendő, hogy egy emberi élet jelentőssé legyen – akár a száműzetésben, a börtönben, a gerillák rejtekhelyén is. □

Fordította: Láng Benedek